

Kaalund-Jørgensen-affæren på Ranum Statsseminarium – en udløber af retsopgøret efter besættelsen

Af Hans Støttrup Jensen

I 1948 skulle statskonsulent F.C. Kaalund-Jørgensen medvirke som censor ved en pædagogisk prøve på Ranum Seminarium for en af seminariets lærerkandidater. Eleverne på seminariet nægtede imidlertid at møde op til undervisningen som en protest mod Kaalund-Jørgensen, der efter deres opfattelse havde udvist uværdig national adfærd under besættelsen, selv om han allerede i 1945 var blevet frikendt for anklager herom ved den ekstraordinære tjenestemandstol. Elevernes ”strejke” gav anledning til, at undervisningsminister Hartvig Frisch involverede sig i sagen. Frisch mødte personligt op på Ranum Seminarium, hvor han belærte eleverne om retsstatens principper og pålagde dem at skrive en stil, som skulle afdække deres kendskab til tjenstemandsagen mod Kaalund-Jørgensen og deres motiver til at modsætte sig tjenstemandsdomstolens afgørelse. Sagen, som i datiden vakte stor opsigt, er interessant, fordi den illustrerer, hvilke synspunkter og holdninger der var på spil under retsopgøret. Desuden viser sagen også, hvorledes en lille institution gennem elevernes strejke pludselig hvirvles ind i et politisk magtspil, som hverken eleverne selv eller seminariets forstander havde forudsætninger for eller ønske om at deltage i. Og endelig tydeliggør sagens forløb, at datidens mere autoritære omgangsformer og systemer satte snævre grænser for udfoldelsen af et ”studenteroprør”. Samspillet mellem undervisningsminister Hartvig Frisch og seminariets elever understreger, at vi er i 1948 – og at der er lang vej til ungdoms- og studenteroprøret i 1968.

1. Indledning

Søndag d. 28. november 1948 bærer tophistorien i dagbladet *Politiken* følgende overskrift: **”Frisch gav stilopgave om Kaalund Jørgensen – Undervisningsministeren forbløffede demonstranterne på Ranum Seminarium”**. Den efterfølgende reportage fra Ranum dateret d. 27. november – *Politiken* havde egen udsendte medarbejder på stedet – indledes med en beskrivelse, som lover både dramatik og spænding:

”Tågen hænger tykt over Nordjylland i dag. I Ranum den lille seminarieby, som ved demonstrationer mod statskonsulent Kaalund Jørgensen har bragt sit navn frem i

Hovedbygningen på Ranum Statsseminarium, som i 1948 dannede ramme om den dramatiske Kaalund-Jørgensen-affære. Ranum Statsseminarium var fra 1848 til 1987 lærerseminarium. (Privat foto)

alle landets aviser, er tågen allertykkest. Her venter man i dag undervisningsminister Hartvig Frisch' besøg. – Hvad vil han gøre over for demonstranterne?"¹

Derefter følger en detaljeret gennemgang af forløbet af ministerens besøg og de reaktioner, som det afstedkom.

Hvad var baggrunden for, at dette drama på en mindre institution i det fjerne Vesthimmerland fandt vej til spalterne i hovedstadspressen?

Kort fortalt drejede sagen og Frisch' besøg i Ranum sig om, at eleverne på seminariet kort tid forinden havde gennemført en aktion vendt mod statskonsu-

---

¹ I citater i denne artikel har jeg anvendt kildernes retskrivning. Den danske retskrivning blev ændret med virkning fra 1. november 1948, således at substantiver ikke skulle skrives med stort begyndelsesbogstav. Desuden blev formerne kunde, skulde og vilde erstattet af kunne, skulle og ville og bolle å (å) erstattede dobbelt a (aa). I en overgangsperiode efter november 1948 ser man både eksempler på gammel og ny retskrivning og nogle blandingsformer.

lent Kaalund-Jørgensen, da denne indfandt sig på seminariet for at deltage som censor i en pædagogisk prøve. Ved prøven skulle kandidaten – en af seminariets nyansatte lærere – demonstrere sine praktiske undervisningsfærdigheder i en seminarieklasser. Seminarieeleverne udeblev fra undervisningen og umuliggjorde således, at prøven kunne gennemføres. Med denne ”strejke” ville eleverne udtrykke deres mistillid til Kaalund-Jørgensen. Efter deres opfattelse havde statskonsulenten under besættelsen kompromitteret sig selv og sit embede gennem en upassende omgang med den tyske værnemagt. Ganske vist var han allerede i 1945 af den ekstraordinære tjenestemandsdømstol blevet frikendt for sine forhold under besættelsen. Men trods frifindelsesdommen blev han fortsat mødt med mistillid i store dele af undervisningsverdenen – og ikke mindst på landets seminarier. Episoden i Ranum i 1948 blev for Frisch anledningen til at tage et opgør med de kræfter, som krævede Kaalund-Jørgensen fjernet fra sit embede, hvilket efter Frisch’ opfattelse ville være et brud på retsstatens grundlæggende principper.

Som det fremgår af *Politikens* reportage, vakte episoden stor opsigt. Sager med baggrund i besættelsestiden og det efterfølgende retsopgør var i 1948 fortsat godt stof i pressen. Og dramaet i Ranum havde ud fra et nyhedsmæssigt perspektiv til lige den kvalitet, at konflikten formede sig som et sammenstød mellem den store statsmagt, symboliseret ved undervisningsministeren, og det lille lokalsamfund repræsenteret ved seminariets forstander og seminariets elever, der ved denne lejlighed blev hvirvlet ind i et stormvejr, hvis styrke og politiske overtoner de næppe havde forudset.

Inden jeg vender tilbage til en mere detaljeret gennemgang af Kaalund-Jørgensen-affærens forløb i Ranum, skal sagens forhistorie i retsopgøret efter besættelsen kort skitseres.

2. Retsopgøret efter besættelsen og Kaalund-Jørgensen-sagen

Allerede i 1943 havde *Frihedsrådet* i sin pjece *Når Danmark atter er frit* stillet krav om et retsopgør med dem, der under besættelsen havde svigtet ved at deltage i tysk krigs- eller polititjeneste eller ved at gøre sig skyldige i et utilbørligt økonomisk samarbejde med besættelsesmagten. Lovgrundlaget for retsopgøret blev vedtaget umiddelbart efter besættelsen. De såkaldte landssvigere blev retsforfulgt efter et tillæg til straffeloven, mens en særlig værnemagerlov rettede sig mod de virksomheder og personer, som havde gjort sig skyldige i økonomisk kollaboration. Et særligt kapitel i retsopgøret drejede sig om tjenestemænd i staten og kommunerne. Ud fra en betragtning om, at der under besættelsens vanskelige vilkår kunne stilles særlige krav til de personer, der beklædte samfundets embeder, blev der gennemført en lovgivning, som gjorde det muligt at retsforfølge tjenestemænd, som havde gjort sig skyldig i følgende forhold:

- 1) Medlemskab af et nazistisk parti eller en anden lignende sammenslutning eller organisation
- 2) Uværdig national optræden eller adfærd i eller uden for tjenesten

- 3) Ydelse af hjælp til besættelsesmagten, der gik ud over, hvad tjenestepligten pålagde
- 4) Samkvem med besættelsesmagten eller denne tilknyttede organer i et omfang, som lå uden for det nødvendige

Sager vedrørende tjenestemænds forhold under besættelsen skulle afgøres ved en særlig domstol – den ekstraordinære tjenestemandsdømstol – som kunne idømme straffe i form af forsættelse til anden tjeneste, forflyttelse, degradering eller frakendelse af tjenestemandsstilling, eventuel med hel eller delvis fortabelse af pension. Mildere sanktioner som irrettesættelse og bøde kunne domstolen ikke idømme ud fra den betragtning, at der ikke skulle rejses tiltale for mere bagatelagtige forhold.²

F.C. Kaalund-Jørgensen (1890 – 1962). Kaalund-Jørgensen var fra 1930 - 48 undervisningsministeriets konsulent for folkeskolen og seminarierne og fra 1948 - 60 ministeriets konsulent i sager vedr. udenlandsk skolevæsen. (Pressefoto i dagbladet København d. 16. november 1948)

En række forhold i dette retsgrundlag var problematiske. For det første var det på grundlag af samarbejdspolitikken under besættelsen vanskeligt at trække en klar linje mellem det samarbejde, som lå inden for denne politiks rammer, og det samarbejde, som overskred disse rammer.³ For det andet var retsgrundlaget – bortset fra bestemmelsen om medlemskab af et nazistisk parti eller lignende sammenslutning – præget af elastiske formuleringer om holdninger og adfærd, som åbnede op for mange fortolkninger. Hvad var ”uværdig” national optræden? Eller samkvem med besættelsesmagten, som lå udover det ”nødvendige”? Og endelig var der også tale om forhold, hvor beviserne ofte måtte bero på kollegers erindringer om og vurdering af de tiltaltes adfærd og udtalelser under besættelsen. Under sådanne omstændigheder var der risiko for at gamle modsætningsforhold og kontorfejdskeer mv. kunne komme til at spille

en ikke ubetydelig rolle i disse sager. Som vi om lidt skal se, dukkede mange af disse problemer op i sagen mod F.C. Kaalund-Jørgensen.

² Vedrørende retsopgøret henvises der til Ditlev Tamm, *Retsopgøret efter besættelsen 1 og 2*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2. udg. 1985, kap. 9 ”Udrensning til bunds og til tops”. Retsopgøret er også kritisk analyseret i Bo Lidegaard, *Kampen om Danmark 1933-1945*, Gyldendals Bogklubber, 2005, s. 532-556

³ Indenrigsministeriet havde således med sit amtmandscirkulære udstedt d. 29. august 1940 opfordret til samkvem med værnemagten, herunder også samkvem af selskabelig art som middel til: ”... Opnaelse af det gode Forhold mellem Befolkningen og Værnemagten, der tilstræbes saavel fra dansk som fra tysk Side”.

F.C. Kaalund-Jørgensen var i 1930 blevet tilknyttet Undervisningsministeriet som statskonsulent for folkeskolen og seminarierne og blev i denne egenskab betragtet som øverste pædagogiske embedsmand for disse uddannelsesområder svarende til, hvad vi i dag vil kalde en undervisningsdirektør. Kaalund-Jørgensen er blevet karakteriseret som en energisk og stærk embedsmand, der gik ind for en stram central styring af såvel folkeskolen som seminarierne. Han var respekteret for sin dygtighed. Men hans egenrådighed og optagethed af at styrke sit eget embedes betydning gjorde ham meget lidt afholdt i såvel ministeriet som i store dele af folkeskole- og seminarieverdenen.⁴ Hans forsvarer under tjenestemandssagen udtrykte formentlig en udbredt mening om Kaalund-Jørgensen, når han gav ham følgende skudsmål: ”Høje Embedsmænd skaffer sig mange Fjender. Statskonsulenten er en lidt tung Natur med en ensidig Indstilling, og han tager sig selv lidt højtideligt. Sligt vækker altid Uvilje.”⁵

Under besættelsen var Kaalund-Jørgensen i den illegale presse blevet anklaget for at samarbejde med de tyske myndigheder. Angrebene tog til i styrke efter besættelsens ophør, og på denne baggrund blev hans sag indbragt for den ekstraordinære tjenestemandsdømstol. Anklagemyndighedens undersøgelser resulterede i, at der blev rejst tiltale mod ham for at have gjort sig skyldig i⁶:

- A. Samkvem med besættelsesmagten, som lå uden for det nødvendige ved:
- 1) at have modtaget besøg i sit hjem af den tyske censor ved den danske statsradiofoni
  - 2) at have inviteret tyske soldater ind til kaffe i sit sommerhus
- B. Uværdig national optræden eller adfærd i eller uden for tjenesten ved:
- 1) i dansk skolebiblioteksforening og over for en seminarieforstander at have udtalt sig til fordel for et samarbejde med tyskerne om en omskrivning af danske lærebøger
  - 2) at have inviteret en tysk professor med til en andagt i Grundtvigskirken, der blev afholdt for danske lærere
  - 3) under en officiel frokost for en tysk delegation at være fremkommet med tyskvenlige udtalelser

---

⁴ Se karakteristikkere af Kaalund-Jørgensen i Karen B. Braad m.fl., – *for at blive en god lærer. Seminarier i to århundreder*, Syddansk Universitetsforlag 2005, s. 269-70 og 297 og Tage Kampmann, *Kun spiren frisk og grøn... Læreruddannelsen 1945-1991*, Odense Universitetsforlag, 1991, s.70

⁵ Her refereret fra *Folkeskolen nr. 48, 29. november 1945, 62. årgang* s. 438. En mere venlig karakteristik af Kaalund-Jørgensen finder man i seminarieforstander Morten Bredsdorffs biografi af ham i *Dans Biografisk Leksikon, bind 8*, Gyldendal 1981. Morten Bredsdorff var en af Kaalund-Jørgensens støtter under tjenestemandssagen.

⁶ De følgende oplysninger om Kaalund-Jørgensens sagen er hentet i Rigsarkivet: *Auditøren ved Den ekstraordinære Tjenestemandsdømstol, T-sager, pakke 8, sag nr. T-1444*.

En gennemgang af sagens akter viser, at anklagemyndigheden ikke betragtede sagen som en oplagt vindersag – tværtimod. I et håndskrevet notat vurderede anklagemyndigheden ganske vist, at forholdene under punkt A måtte være en klar overtrædelse af grænsen for det acceptable samkvem med besættelsesmagten. Derimod var beviserne vedrørende de forhold, som indgik under punkt B, noget svagere. Bramfrit bemærkes det i notatet, at: "... K-J (Kaalund-Jørgensen) *mere synes at have været dum og fuld af Mindreværdskomplekser end tysk indstillet. Nazist har han formentlig aldrig været*". Og samlet konkluderer det interne notat: "*Sagen er derpaa i det hele taget meget tvivlsom, og jeg tror egentlig, at han bliver fri-fundet, da Domstolen ikke kan give en kraftig Misbilligelse.*" Når der alligevel blev rejst tiltale mod Kaalund-Jørgensen med påstand om afskedigelse, kan det tages som et udtryk for, at anklagemyndigheden i den oppiskede og hektiske atmosfære, som herskede under den første del af retsopgøret, foretrak at sende "aben" videre til domstolen.

Proceduren ved tjenestemandsdømstolen styrkede ikke anklagerens tiltale. De fleste vidner fandt ikke anledning til at anfægte Kaalund-Jørgensens danske sindelag. Men centralt placerede personer i ministeriet og i undervisningsverdenen, som var tæt på Kaalund-Jørgensen, understregede dog, at han i sit forhold til de tyske myndigheder havde svært ved at vurdere konsekvenserne af sine handlinger. I denne sammenhæng var det af særlig interesse, at undervisningsministeren i samlingsregeringen under besættelsen – det var den radikale Jørgen Jørgensen – til sagens forundersøgelsesrapport udtalte: "... *at Sigtede ikke var den rette Mand til at samarbejde med Tyskerne, idet Sigtede ikke havde Evnen til at forstaa, at et saadant Arbejde ikke var et normalt Samarbejde, idet det saa vidt muligt gjaldt om at undgaa Samarbejde med Tyskerne*". Og ministeriets departementschef A. Barfod fulgte op med en bemærkning om, at man i ministeriet var bange for "*at slippe Sigtede løs paa egen Bane*". Derfor havde Kaalund-Jørgensen fået pålæg om, at han ikke på egen hånd skulle gå i forhandling med de tyske myndigheder men henvise til ministeriet. Både Jørgen Jørgensen og departementschefen gav dog også udtryk for, at de ikke havde bemærket nogen protysk holdning hos Kaalund-Jørgensen. Under proceduren blev et af tiltalepunkterne øvrigt stærkt svækket, da et af anklagerens hovedvidner kompromitterede sig selv med udtalelser om, at han følte sig forbigået af Kaalund-Jørgensen, der efter hans opfattelse ikke – som lovet – havde belønnet ham med et censorjob som modydelse for, at han i sin tid havde støttet Kaalund-Jørgensens kandidatur til posten som statskonsulent. Denne påstand om "embedshandel", som vakte stor opsigt, førte til, at Kaalund-Jørgensen anlagde privat søgsmål mod vidnet, der efterfølgende måtte tilbagekalde sine udtalelser.

Under sagen søgte Kaalund-Jørgensen at dokumentere sit nationale sindelag, specielt ved at henvise til den undervisningsvejledning for folkeskolen, som han på ministeriets vegne havde udarbejdet i 1941. I besættelsestiden blev vejledningen af mange opfattet som et forsvar for danske værdier og et værn mod indflydelse udefra. Endelig bør det i denne sammenhæng, hvor fokus senere rettes

mod Ranum, også som et kuriosum nævnes, at Kaalund-Jørgensen i forundersøgelsesrapporten henviste til, at han i marts 1945 sammen med *Danmarks Lærereforening* og *Dansk Seminarieforening* henvendte sig til Udenrigsministeriet for at opnå en frigivelse af de elever fra Ranum, der på grund af deltagelse i modstandsbevægelsen var blevet idømt tugthusstraffe i Tyskland.

Dommen i sagen blev afsagt d. 27. november 1945.⁷ Kaalund-Jørgensen blev frifundet for alle sigtelser. Men i dommens præmisser blev der på flere punkter udtalt kritik af Kaalund-Jørgensens optræden. I præmisserne hedder det således, at Kaalund-Jørgensen ikke burde have ladet sig formå til at modtage den tyske radiocensor til selskabeligt samkvem i hjemmet,⁸ ligesom han heller ikke burde have taget den tyske professor med til gudstjenesten i Grundtvigskirken. Endelig burde han have undgået udtalelser, der kunne skabe misforståelser om hans danske sindelag, et sindelag som retten i øvrigt ikke fandt anledning til at anfægte.

Retssagen var blevet fulgt med stor opmærksomhed af pressen herunder ikke mindst de dagblade, der som *Information* og *Land og Folk* havde tætte forbindelser til modstandsbevægelsen. Her vakte frifindelsen af statskonsulenten både forundring og forargelse. Også i lærerkredse blev der – bl.a. inspireret af *Frit Danmarks*⁹ *Lærergruppe* – protesteret mod frifindelsen og stillet krav om, at Kaalund-Jørgensen blev fjernet fra sit embede. Protesterne nåede en foreløbig kulmination, da *Seminarieelevernes Landsråd*, som ved personsammenfald var tæt knyttet til den kommunistiske del af modstandsbevægelsen, iværksatte en landsomfattende strejke på landets seminarier d. 6. december for at udtrykke deres mistillid til statskonsulenten.¹⁰ Et nyt højdepunkt i protesterne mod Kaalund-Jørgensen indtraf, da *Danmarks Lærereforenings* hovedstyrelse d. 10. december vedtog en udtalelse, hvori det bl.a. hed: ”... at de alvorlige Anker, der i Præmisserne rettes mod Statskonsulenten, vil svække hans Autoritet i betydelig Grad og betage ham den Tillid, som Lærerstandens altid bør kunne omfatte Indehaveren af Folkeskolens højeste Embede med”.¹¹

---

⁷ Se dommen i *Ugeskrift for Retsvæsen* 1946 s. 118-125

⁸ En del af retsforhandlingerne vedrørende tiltalepunktet om den tyske radiocensors besøg i Kaalund-Jørgensens hjem skete for lukkede døre efter anmodning fra Kaalund-Jørgensen. Her redegjorde Kaalund-Jørgensen for, at radiocensoren, som optrådte i tysk uniform, havde charmeret hans ældste datter og indledt et bekendtskab med datteren. Trods Kaalund-Jørgensens modstand havde den tyske radiocensor fortsat opsøgt datteren i Kaalund-Jørgensens hjem frem til foråret 1941. Retten godtog denne forklaring.

⁹ *Frit Danmark* var under besættelsen en illegal tværpolitisk bevægelse oprettet på kommunistisk initiativ i samarbejde med den konservative Christmas Møller. Bevægelsen udgav fra 1942 – også under navnet *Frit Danmark* – et af de største illegale blade. *Frit Danmark* fortsatte som dagblad efter besættelsen. Inge Merete Nordentoft, valgt til folketinget af kommunisterne, var et fremtrædende medlem af *Frit Danmarks Lærergruppe*.

¹⁰ *Folkeskolen* nr. 50, 13. december 1945, 62. årgang s. 467 og *Politiken* d. 5. og 6. december 1945

¹¹ *Folkeskolen* nr. 51, 20. december 1945, 62. årgang s. 483

Dansk Seminarieforening, som repræsenterede seminarierne i pædagogiske og uddannelsespolitiske spørgsmål, tilsluttede sig først protesterne i efteråret 1946. Årsagen hertil var intern uenighed i foreningens bestyrelse. Foreningens formand havde under tjenestemandssagen vidnet mod Kaalund-Jørgensen, som efter hans opfattelse havde vist for stor imødekommenhed over for tyskerne. Da en del ansatte ved seminarierne støttede statskonsulenten ved sympatitilkendegivelser under retssagen, mente formanden ikke længere at kunne repræsentere foreningen og trak sig derfor fra formandsposten.¹² Efterfølgende havde bestyrelsen ikke været i stand til at tage stilling i sagen, da sådanne beslutninger efter sædvane krævede enstemmighed. Først på foreningens generalforsamling i efteråret 1946 lykkedes det at vedtage en resolution, hvori foreningen udtalte: "... *sin alvorlige Beklagelse af, at Statskonsulent Kaalund-Jørgensen trods den Uro og Mistillid, der er opstaaet omkring ham, ikke af egen Drift har frattraadt sit Embede*".¹³ Dermed havde foreningen bragt sig på linje med *Danmarks Lærerforening* og *Seminarieelevernes Landsråd*, således at de betydeligste organisationer i folkeskole- og seminarieverdenen var forenet i deres modstand mod Kaalund-Jørgensen.

Straks efter domstolens kendelse i 1945 havde undervisningsministeren – det var Mads Hartling, som beklædte posten i Venstre-regeringen 1945-47 – ganske som forventet tilkendegivet, at regeringen naturligvis måtte respektere frifindelsen og havde med adresse til de første protester mod dommen tilføjet følgende bemærkning: "*Det ville lidet stemme med dansk Retsfølelse, hvis de øverste kommunale eller statslige Myndigheder underkendte Domstolen og handlede på egen Haand*".¹⁴ Men protestresolutionerne fra de store lærer- og elevorganisationer gjorde indtryk på Hartling, som bag kulisserne forsøgte at løse tillidskrisen omkring Kaalund-Jørgensen ved at forflytte ham til en anden stilling. Forsøgene herpå strandede imidlertid, dels fordi det var vanskeligt at skaffe en passende stilling, dels fordi Kaalund-Jørgensen modsatte sig denne løsning.¹⁵ Da Ranum-eleverne og Hartvig Frisch i 1948 trådte ind på scenen, var Kaalund-Jørgensen-sagen derfor fortsat en betændt affære, som overalt i undervisningsverdenen vakte stærke følelser.¹⁶

---

¹² *Dansk Seminarieblad nr. 3, maj 1946, 32. årgang s. 3-5*

¹³ *Dansk Seminarieblad nr. 7, november 1946, 32. årgang s. 1-3*

¹⁴ Udtalelse til *Politiken*, her refereret fra *Folkeskolen nr. 49, 6. december 1945, 62. årgang s. 450*

¹⁵ Se Hartlings senere udtalelser herom i *Folkeskolen nr. 51, 16. december 1948, 65. årgang s. 726*

¹⁶ I marts 1948 henvendte Danmarks Lærerforening og Dansk Seminarieforening sig i fællesskab til Kaalund-Jørgensen med en anmodning om, at han trådte tilbage på grund af de: "... *utaalelige Forhold, som er opstaaet*". Kaalund-Jørgensen ønskede dog ikke at imødekomme denne anmodning. Et efterfølgende møde mellem de to foreninger og undervisningsministeren gav heller ikke nogen løsning på problemet, se *Folkeskolen nr. 19, 6. maj 1948, 65. årgang s. 266*

3. Kaalund-Jørgensen-sagen i Ranum

I det drama, som Kaalund-Jørgensen-sagen udviklede sig til på Ranum Statsseminarium, var hovedaktørerne undervisningsminister Hartvig Frisch samt seminariets elever og seminariets forstander A. Fuglsang-Damgaard. I det følgende skal sagens forløb i Ranum gennemgås med hovedvægten lagt på at beskrive og analysere disse aktørers motiver og handlinger. Men først en kort kronologisk skitsering af begivenhederne i Ranum, der kan fungere som en referenceramme for fremstillingen.

Allerede i forbindelse med seminariets 100 års jubilæum, der blev afholdt d. 1. september 1948, begyndte Kaalund-Jørgensen-sagen at trænge sig på i Ranum. Oprindelig var Kaalund-Jørgensen ikke inviteret med til jubilæet af frygt for, at dette kunne give anledning til demonstrationer. Men en direkte henvendelse fra undervisningsministeren til seminariets rektor medførte en hastig ændring af invitationslisten, således at indbydelsen til Undervisningsministeriet omfattede både ministeren og statskonsulenten.

I slutningen af oktober måned dukkede Kaalund-Jørgensens navn igen op, idet seminariet af ministeriet fik besked om, at den pædagogiske prøve for en af seminariets nyansatte lærere¹⁷ skulle afvikles den 10. november med Kaalund-Jørgensen som censor. Det affødte straks protester fra eleverne, som tilkendegav, at de ville udeblive fra prøven. På seminariets foranledning blev prøven derefter udsat til d. 15. november, og samtidig blev det fra ministeriets side indskærpet, at eleverne havde pligt til at give fremmøde til prøven. Eleverne fastholdt imidlertid deres såkaldte strejke. Da statskonsulenten om morgenen d. 15. november ankom til seminariet, blev han mødt af et mennesketomt seminarium. Prøven kunne derfor ikke gennemføres, og han måtte returnere til København med uforrettet sag.

Derefter tog konflikten en helt ny drejning, da undervisningsminister Hartvig Frisch personligt overtog sagen. Lørdag d. 27. november ankom Hartvig Frisch til seminariet, hvor han efter en skarp irettesættende tale til eleverne pålagde dem at skrive en stil, som skulle afdække deres kendskab til tjenestemandssagen mod Kaalund-Jørgensen og deres motiver til at modsætte sig tjenestemandstolens afgørelse.

Efter dette intermezzo blev der berammet en ny dato for afviklingen af den pædagogiske prøve, nemlig d. 9. december. Ved denne lejlighed lykkes det endelig at gennemføre prøven, idet eleverne trods fortsat modstand mod Kaalund-Jørgensen valgte at møde op. For Kaalund-Jørgensen vedkommende blev det hans

---

¹⁷ Det drejede sig om seminarielærer Villy Krog Knudsen f. 1916. Villy Krog Knudsen blev ansat ved Ranum Statsseminarium d. 15. april 1948. Krog Knudsen skulle aflægge pædagogisk prøve i fagene religionskundskab og historie. Krog Knudsen fungerede ved Ranum Statsseminarium frem til 1958, hvorefter han blev ansat ved Skaarup Statsseminarium.

sidste officielle besøg i Ranum og en af hans sidste embedshandlinger som statskonsulent. Kort tid efter – i begyndelsen af 1949 – tiltrådte han en ny stilling i ministeriet som konsulent for skoleordninger i fremmede lande.

3.1 Undervisningsminister Hartvig Frisch som aktør i Ranum

Hartvig Frisch¹⁸ blev udnævnt til undervisningsminister i den socialdemokratiske regering, der tiltrådte efter valget i 1947. Frisch var professor i klassisk filologi og en markant skikkelse i den socialdemokratiske arbejderbevægelse. I 1933 havde han i sin kendte bog *Pest over Europa* advaret mod de frembrydende totalitære bevægelser – dvs. kommunismen, fascismen og nazismen – som truede med at løbe den demokratiske styreform over ende, og under besættelsen måtte han efter pres fra tyskerne indstille sin udadvendte politiske virksomhed. Men trods sin markante anti-nazistiske holdning var han samtidig en hård kritiker af den danske modstandsbevægelse. I en tale i 1943 tog han skarpt afstand fra modstandsbevægelens væbnede aktioner, som han betegnede som: ”... *den skjulte anarkiske Terrorisme, der nu drives herhjemme under Navn af Sabotage*”.¹⁹ Det var Frisch’ synspunkt, at uret ikke kunne bekæmpes med magt, men alene gennem nationalt og demokratisk sammenhold. Frisch var derfor en overbevist tilhænger af samarbejdspolitikken og var en af de få politikere der – også efter besættelsens ophør – åbent vedgik sig arv og gæld i så henseende. Hans forhold til modstandsbevægelsen blev anspændt til det yderste, da han i en radiosamtale i august 1945 karakteriserede stikkerlikvideringerne som ”*mord*”.²⁰ Senere beklagede han formen i sine udtalelser. Men forløbet må nok siges at være karakteristisk for Frisch. Han var den skarpe polemiker, som ikke veg tilbage for konfrontationer i det offentlige rum. Men samtidig var han også realpolitikeren, som kunne forlige sig med sine modstandere og skabe de nødvendige kompromisser. Der er dog ingen tvivl om, at hans konfliktfyldte forhold til modstandsbevægelsen og specielt den kommunistiske del af bevægelsen var en del af forklaringen på den heftige debat, der udspillede sig omkring hans håndtering af Kaalund-Jørgensen-sagen.

Frisch betegnede selv Kaalund-Jørgensen-sagen: ”... *som den mest ubehagelig sag, jeg har arvet fra min forgænger*”.²¹ Tillidskrisen omkring Kaalund-Jørgensen fortsatte med uformindsket styrke efter Frisch’ overtagelse af undervisningsministerposten. Ligesom Hartling fastholdt Frisch, at en domstols afgørelse ikke kunne anfægtes i et retssamfund. Men i modsætning til Hartling havde Frisch med sin kritik af retsopgørets ”*udskejelser*” så at sige forpligtet sig på et mere of-

---

¹⁸ Kilden til det korte biografiske afsnit om Hartvig Frisch er Niels Finn Christiansen, *Hartvig Frisch. Mennesket og politikeren. En biografi*, Christian Ejlers’ Forlag, 1993

¹⁹ Niels Finn Christiansen s. 233

²⁰ Niels Finn Christiansen s. 254

²¹ Folketingets Forhandlinger d. 1. december 1948 spalte 1640 i *Rigsdagstidende 1948/49*

*Hartvig Frisch (1893 - 1950),
socialdemokratisk undervisningsminister
1947 - 50. Hartvig Frisch er her
fotograferet på talerstolen på Ranum
Statsseminarium d. 1. september 1948
ved seminariets 100-års jubilæum.
(Pressefoto)*

ler man skulle måske snarere sige sin belæring af eleverne – med at udtale, at han som undervisningsminister på det ”skarpeste” må fordømme elevernes adfærd, da det måtte: ”... betragtes som en grov overskridelse af seminariets ordensregler, at

fensivt forsvar for dette synspunkt. Heri skal man formentlig søge baggrunden for, at Frisch på en usædvanlig måde involverede sig i sagen i Ranum uden om og på tværs af ministeriets embedsmænd, som på daværende tidspunkt efterhånden var godt og grundigt trætte af Kaalund-Jørgensens tilbagevendende konfrontationer med elever og lærere på landets seminarier.²² Efter at have modtaget indberetning om Ranum-elevernes strejke mod Kaalund-Jørgensen d. 15. november 1948 meddelte Frisch til alles overraskelse, at han lørdag d. 27. november ville aflægge Ranum Seminarium et besøg. Der blev således fra ministerens side lagt op til en åben og direkte konfrontation med eleverne på seminariet.

Frisch' besøg i Ranum blev indledt med et kort møde med forstander Fuglsang-Damgaard, hvorefter eleverne blev samlet i seminariets festsal for at påhøre en tale af Frisch, der formede sig som en skarp irettesættelse af deres adfærd. Frisch indledte sin tale²³ – el-

---

²² I en intern drøftelse i ministeriet af Ranum-sagen refereres departementschef A. Barfod således for at have givet udtryk for, at situationen omkring statskonsulenten var blevet ”ganske uholdbar”, og han foreslog, at prøven i Ranum blev overtaget af en anden og desuden, at statskonsulentembedet blev nedlagt. Nogle få dage før strejken i Ranum havde der på Ribe Seminarium været optræk til en lignende demonstration mod Kaalund-Jørgensen – se Hartvig Frisch' arkiv kasse 67: Dagbog III: Forhandlinger i Undervisningsministeriet, torsdag d. 18. november 1948, *Arbejdsbevægelsens Arkiv*

²³ Hartvig Frisch tale til eleverne er opbevaret i Hartvig Frisch' arkiv kasse 10, læg 37, *Arbejdsbevægelsens Arkiv*. De følgende citater fra talen er hentet herfra.

Ranum-sagen var også et motiv i datidens karikaturtegninger. Her i Bo Bojesens streg et replikskifte mellem undervisningsminister Hartvig Frisch og Folketingets formand Julius Bomholt.

(Politiken d. 30. november 1948)

eleverne organiseret har holdt sig borte fra prøven". Når eleverne hævdede, at deres demonstration mod Kaalund-Jørgensens forbliven i sit embede var sket ud fra en moralsk²⁴ og ikke en juridisk vurdering af statskonsulenten, viste det ifølge Frisch: "... ukendskab til hele grundlaget for tjenestemandsdømstolen". Den særlige lovgivning for tjenestemænds adfærd under besættelsen var netop motiveret af, at der til disse kunne stilles større krav end de rent juridiske, som indgik i straf-felovstillægget. Også deres moralske handel og vandel var gjort til genstand for dømstolens bedømmelse. Frifindelsen af Kaalund-Jørgensen havde derfor:

"... fundet sted under nøje afvejen af saavel de juridiske som de moralske momenter i sagen. Der gives derfor i den saakaldte moralske betragtning ingen undskyldning for det grove brud paa disciplinen, som eleverne har gjort sig skyldige i ved ikke blot at demonstrere, men ogsaa kollektivt at hindre, at en af staten anordnet prøve har kunnet finde sted."

---

²⁴ Ranum-eleverne havde i en resolution begrundet deres strejke mod Kaalund-Jørgensen med: "... at der kræves mere af skolens højeste embedsmand i retning af rank og værdig national holdning end blot juridisk uangribelighed", se nedenfor i denne artikel s. 71

På den baggrund kunne det efter Frisch' opfattelse ikke: "... anses for uberettiget, hvis staten overfor dette alvorlige brud på disciplinen skred til straffeforanstaltninger sigtende til at ramme flere eller færre af de skyldige."

Efter således at have påkaldt sig elevernes absolutte opmærksomhed med denne trussel – Frisch var en dreven retoriker – udløste han spændingen, idet han til elevernes store overraskelse dikterede en stilskrivningsopgave, som han begrundede med følgende bemærkninger:

"Men da forseelsen af eleverne selv har været begrundet med det før nævnte idealistiske motiv, ønsker ministeriet, før det træffer sin endelige beslutning i spørgsmaalet, at naa til fuldstændig klarhed i spørgsmaalet om holdbarheden af denne paastand for hver enkelt elev. Derfor er det min agt at stille samtlige seminariets elever overfor den simple opgave i en stil at besvare nogle faa spørgsmaal vedrørende sagen selv ... I betragtning af den gerning, hvortil seminarieleverne søger at dygtiggøre sig som vordende lærere for folket, maa det være af vigtighed, at den enkelte holder sig for øje, hvad han skylder den stat og det samfund, han tilhører. Det skulle jo nødigt komme dertil, at eleverne paa landets seminarier undergraver den retsordning, der er en forudsætning ogsaa for skolens arbejde og gerning. Skønt det altsaa utvivlsomt kunne ligge indenfor min myndighed simpelthen at skride til forskellige sanktioner, og skønt det ikke har manglet paa raad og tilskyndelser i den retning,²⁵ har jeg foretrukket ved denne prøve af den enkelte at danne mig et skøn over, hvor vidt den paastaaede idealisme i denne sag rækker. Jeg skal dermed opfordre eleverne til at besvare de nævnte spørgsmaal, der vil blive forelagt dem i deres klasse. Tiden for besvarelsen er sat til 2 timer, og klokkeslæt vil blive noteret paa opgaven, hvis den afleveres før tiden. Opgaven maa underskrives med navn, idet den skal være udtryk for den paaagældendes egen personlige vurdering"

Stilskrivningsopgaven, som Frisch medbragte på ca. 100 dupliserede ark, havde følgende ordlyd:

1. Giv en almindelig redegørelse for, hvad De ved om grundlaget for tjenestemandssagen mod statskonsulent Kaalund-Jørgensen!
2. Er De bekendt med præmisserne i tjenestemandstolens frifindelse? Giv i bekræftende fald et summarisk referat af præmisserne!
3. Hvorpå støtter De Deres gennem strejke tilkendegivne forsøg på at omstøde den afsagte doms retsvirkninger?

---

²⁵ Kaalund-Jørgensen havde i en intern forhandling i ministeriet henstillet, at eleverne blev draget til ansvar – se Hartvig Frisch' arkiv kasse 67: Dagbog III: Forhandlinger i Undervisningsministeriet, torsdag d. 18. november 1948, *Arbejderbevægelsens Arkiv*.

Derpå blev eleverne sendt ud i deres klasselokaler, hvor de under eksamenslignende former – dvs. under opsyn af lærerne – skulle skrive deres besvarelser.

Efter prøven afholdt Frisch et møde med elevernes 5-mandsråd. Rådet havde forventet en forhandling med ministeren. Men også her anlagde Frisch den belærende og korreksende stil, hvilket resulterede i følgende udtalelse fra mødet:

*”Ved en sammenkomst med det af eleverne valgte raad stillede undervisningsministeren dem det spørgsmaal, om elevraadet var klar over den betydelige forskel, der ville være mellem de foranstaltede demonstrationer og en eventuel obstruktion af den prøve ministeren krævede afholdt. Herpaa svarede elevraadet bekræftende, og de erklærede, at de over for deres kammerater ville redegøre for deres synspunkter.”*²⁶

Reelt tvang Frisch hermed rådet til at meddele deres kammerater, at en gentagelse af strejken ville medføre sanktioner fra ministeriets side.

Frisch’ kontante og utraditionelle behandling af eleverne gav anledning til mange reaktioner i offentligheden strækkende sig fra begejstret bifald til skarp fordømmelse.

I *undervisningsverdenen* blev Frisch’ fremgangsmåde fordømt. *Danmarks Lærereforenings* medlemsblad *Folkeskolen* skrev ironisk – med baggrund i Frisch’ omfattende forfatterskab om Sokrates – at ministerens forsøg på at optræde som Sokrates, der stiller spørgsmål i en pædagogisk hensigt, reelt var et eksamensforhør af forsvarsløse elever.²⁷ Formanden for *Dansk Seminarieforening* – forstander Herluf Jensen, Silkeborg Seminarium – anlagde en lignende vurdering, da han til *Information* udtalte: *”... at man må have lov til at danne sig en mening om manden (Kaalund-Jørgensen), uden at man som en anden skoledreng skal stå ret og aflægge regnskab for, hvorfor man har dannet sig denne mening”*.²⁸ Og professor Rubow, der som medlem af retskrivningsudvalget havde nægtet at samarbejde med Kaalund-Jørgensen,²⁹ gav i et interview med *Land og Folk* udtryk for, at han ikke ville være i stand til at besvare opgaven: *”Næh, det kan jeg ganske afgjort ikke svare på. Vorherre bevares – ministerens optræden forekommer mig lidt patriarkalsk!”*³⁰

I *dagbladenes* omtale af begivenhederne og deres redaktionelle kommentarer var der såvel ros som ris til undervisningsministeren. Den socialdemokratiske presse bakkede naturligvis ministeren op. Den lokale *Ny Tid* i Aalborg havde en fyldig reportage om begivenhederne i Ranum under overskriften *”Hartvig Frisch*

---

²⁶ Her refereret fra *Politiken* d. 28. november 1948.

²⁷ *Folkeskolen* nr. 49, 2. december 1948, 65. årgang s. 690

²⁸ Her refereret fra *Folkeskolen* nr. 50, 9. december 1948, 65. årgang s. 705

²⁹ Niels Finn Christiansen s. 295

³⁰ Samme kilde som i note 28

som fredsengel i Ranum”³¹ Derimod var dagblade med tilknytning til modstandsbevægelsen – bl.a. *Information* og *Land og Folk* – skarpe i deres fordømmelse af ministerens aktion. Redaktør på *Information*, Børge Outze, skrev en kritisk leder om sagen under overskriften ”Genistregen i Ranum”,³² hvori han ironisk anbefalede, at fremgangsmåden med stilopgaver også blev anvendt på folketingsmedlemmerne, så hver enkelt medlem: ”... under Ansvar – maaske ligefrem under Kontrol – (kommer) til at skrive en Stil om, hvad han ved om Grundlaget for den internationale Politik”. I den øvrige presse var reaktionerne mindre entydigt knyttet op på normale partipolitiske skillelinjer. I en leder i *BT* blev Frisch’ fremgangsmåde omtalt som usædvanlig: ”...men den er rigtig. Hartvig Frisch har naglet Seminarieeleverne til deres Ansvar, og hvem ved, maaske er nogle af dem næsten blevet voksne i de to Timer, der blev givet dem til at klarlægge deres Motiver... Vi kan ikke bruge Lærere, der nedbryder Respekten for Retsafgørelser og sætter sig selv som moralske Overdommere...”.³³ *Berlingske Tidende*³⁴ havde derimod i en leder under overskriften ”Sokratiske Metoder” en helt anden vurdering af begivenhederne i Ranum. Ifølge lederen burde eleverne i overensstemmelse med moderne pædagogiske principper have haft adgang til frifindelsesdommen som hjælpemateriale for deres besvarelse af opgaven. Og mere principielt bemærkedes det i lederen, at Sokrates: ”... ikke blot var en afhørende Pædagog, men en samtalende ... Det var en af Sokrates’ stærke Sider, at han gik ind paa den anden Parts Forudsætninger... Hartvig Frisch har ved sin Fremgangsmaade vist sig som Politiker, men ikke som Pædagog, endsiges som sokratiske.” En helt speciel behandling fik sagen i *Kristeligt Dagblad* under overskriften ”Fristil om Ranum – uden ministeriel opfordring”.³⁵ Bladet anførte, at det havde været lettere for seminaristerne at skrive en stil om den lille Ranum by og seminariet under besættelsen og fortsatte: ”Det havde også været en bedre idé, om ministeren havde bedt dem om det, for det havde givet baggrunden for demonstrationerne. Nu kom seminaristerne ikke til det, og derfor har vores medarbejder gjort det – ogsaa til underretning for ministeren”. Derefter fulgte en beskrivelse af besættelsestiden i Ranum med fyldig omtale af seminaristernes deltagelse i modstandsbevægelsen, tyskernes nedskydning af en ung seminarieelev, schalburgtagen mod seminariets øvelsesskole mv.

Sagen nåede også frem til *Folketingets* talerstol. Under behandlingen af den nye tilsynslov for folkeskolen angreb kommunisternes repræsentanter Frisch’ handlemåde. Inge Merete Nordentoft, som var partiets uddannelsespolitiske ordfører, beklagede i sit indlæg Frisch’ nedladende og korreksende behandling af Ra-

---

³¹ *Ny Tid* d. 28. november 1948

³² *Information* d. 29. november 1948

³³ *BT* d. 29. november 1948

³⁴ *Berlingske Tidende* d. 2. december 1948

³⁵ *Kristeligt Dagblad* d. 1. december 1948

num-eleverne. I en tid med akut læremangel ville det ikke fremme tilgangen til seminarierne. Efter hendes opfattelse var det: "... naturligt, at de vordende lærere følger deres store organisationer – Danmarks Lærerforening og de øvrige ansvarlige lærerorganisationer – og det er efter min mening helt unaturligt, at man forlanger, at hver især gør rede for, hvad de har gjort. Jeg tror f.eks., det ville være vanskelig for tingets medlemmer her i dag at gøre rede for, hvorfor de stemte, som de gjorde for kort tid siden, da de stemte mit partis dagsorden om Wright, Thomsen og Kiersagen ned".³⁶ Nordentofts angreb på ministeren blev fulgt op af partiformand Aksel Larsen, der med vanlig taktisk sans for de ubehagelige spørgsmål efterlyste undervisningsministerens juridiske hjemmel til at foranstalte en stilskrivningsprøve som gjort i Ranum.³⁷ Sidstnævnte spørgsmål besvarede Frisch med en bemærkning om, at prøven var godkendt og iværksat af seminariets forstander,³⁸ hvad der behændigt sendte sorteper videre til forstanderen. Stilopgaven til eleverne begrundede Frisch i øvrigt med, at han som tidligere lærer havde valgt at se bort fra hårdhændede juridiske løsninger som bøder eller bortvisning af eleverne og i stedet havde anvendt en pædagogisk fremgangsmåde, der sigtede mod at: "skære igennem al den overfladiske agitation og løben i flok, som fandt sted her". At anvende straf i denne sag tiltalte ham ikke, da han var overbevist om, at: "... det var helt andre kræfter, der stod bag det hele".³⁹ Af sammenhængen fremgår det tydeligt, at han med udtrykket "helt andre kræfter" sigtede til kommunistiske kredse og dagbladet *Land og Folk*. Den uforsonlige stemning, som herskede mellem Frisch og kommunisterne – og specielt mellem Frisch og Aksel Larsen – prægede også denne debat. Parlamentarisk stod Frisch imidlertid stærkt. Ingen af de øvrige partier antastede hans ageren i Kaalund-Jørgensen sagen. Tværtimod fandt flere af ordførerne grund til at påskønne hans resolute optræden, om end tidligere undervisningsminister Jørgen Jørgensen dog kvalificerede sin påskønnelse med følgende bemærkning: "Jeg ville formentlig have valgt en anden fremgangsmåde".⁴⁰

Med denne opbakning bag sig lykkedes det for Frisch at føre sagen til vejs ende. Prøven i Ranum blev afholdt d. 9. december med Kaalund-Jørgensen som censor. Hårdt presset af ministeren valgte eleverne denne gang at møde op i deres klasser, således at lærerkandidaten kunne gennemføre sin undervisning.

³⁶ Folketingets Forhandlinger d. 30. november spalte 1598 i *Rigsdagstidende 1948/49*

³⁷ Folketingets Forhandlinger d. 1. december spalte 1647 i *Rigsdagstidende 1948/49*

³⁸ Folketingets Forhandlinger d. 1. december spalte 1648 i *Rigsdagstidende 1948/49*

³⁹ Folketingets Forhandlinger d. 1. december spalte 1642 i *Rigsdagstidende 1948/49*

⁴⁰ Folketingets Forhandlinger d. 1. december spalte 1658/59 i *Rigsdagstidende 1948/49*

3.2 Seminariets elever som aktører i Kaalund-Jørgensen-sagen

Som Hartvig Frisch' direkte modpart i Ranum spillede seminariets elever en central rolle i sagen. Det var deres strejke og demonstrationer, som var den umiddelbare anledning til, at Frisch personligt gik ind i sagen. Hvad var baggrunden for elevernes stærke engagement i denne sag, og hvilke overvejelser gjorde de sig under det dramatiske forløb?

I seminariets arkiv er der bevaret nogle håndskrevne notater og breve samt nogle maskinskrevne udtalelser til pressen, der kan kaste lys over disse spørgsmål. Materialerne er udfærdiget af det 5-mandsråd, der på elevernes vegne planlagde og ledede aktionen. Allerede sammensætningen af rådet understregede tydeligt, at der var tale om en aktion, som knyttede en forbindelse tilbage til modstandsbevægelsen under besættelsen.⁴¹ To af rådets medlemmer havde sidet i tysk fangenskab dømt for deltagelse i nogle af de sabotage- og våbenmodtagingsgrupper, der under besættelsen var blevet etableret med tæt tilknytning til seminariet. Flere af grupperne blev optrevet af værnemagten. Fire seminarielever endte i tysk tugthus og måtte efter befrielsen gennemføre længevarende rekreationsophold, inden de kunne genoptage deres uddannelse på seminariet. Andre elever blev idømt fængselsstraffe i Danmark, og andre igen måtte gå under jorden. I alt var ca. 30 af seminariets elever aktivt involveret i modstandsaktiviteter. Ved de afsluttende skriftlige prøver i april 1945 blev der arrangeret en særlig "underjordisk" eksamen afholdt i al hemmelighed på en nærliggende skole for de elever, som af sikkerhedsmæssige grunde ikke kunne møde op på seminariet. Elevernes deltagelse i modstandsbevægelsen var også årsagen til, at seminariets øvelsesskole i oktober 1944 blev sprængt i luften ved en schalburgtageaktion gennemført af den såkaldte "Brøndum-Bande", som i nattens mulm og mørke havde forvekslet øvelsesskolen med seminariet. Kort tid efter sprængningen af skolen blev en af seminariets kvindelige elever dræbt af et skud affyret af en tyske soldat, der deltog i en øvelse som værnemagten afholdt på seminariets sportsplads. Episoden, som på grund af censuren ikke måtte omtales i pressen, gav anledning til et spændt forhold mellem eleverne og værnemagten, og den dræbte elev blev begravet under demonstrativ stor deltagelse. Efter krigens ophør iværksatte elevforeningen en indsamling til en mindetavle over dimittender fra seminariet, som var faldet i modstandskampen. Mindetavlen, som blev afsløret ved en højtidelig-

---

⁴¹ Kilderne til de følgende oplysninger om Ranum under besættelsen er:

Niels Kjær, "Ranum under krigen" i *Baadet 1945 nr. 5, Aarsskrift for Ranum Seminariums Elevforening* Orla Johansen, "Erindringer fra barndom og ungdom" i *Ranum Staten, Årsskrift 2000*

hed i efteråret 1947,⁴² blev effektivt udnyttet som et symbol i elevernes aktion mod Kaalund-Jørgensen. De to gange han besøgte seminariet i forbindelse med den pædagogiske prøve – henholdsvis d. 15. november og d. 9. december – havde eleverne smykket mindetavlen med røde og hvide blomster.

Besættelsestidens begivenheder i Ranum var således en væsentlig baggrund for elevernes skarpe reaktioner mod Kaalund-Jørgensen. I den resolution, som 5-mandsrådet udsendte i anledning af elevernes strejke d. 15. november 1948, blev det usædvanlige skridt begrundet med, at samtlige elever ønskede: ”... at give udtryk for deres mistillid til statskonsulenten og for den opfattelse, at der kræves mere af skolens højeste embedsmand i retning af rank og værdig national holdning end blot juridisk uangribelighed”⁴³ Udtrykket ”juridisk uangribelighed” var en henvisning til tjenestemandsdømstolens frifindelse af Kaalund-Jørgensen.

Elevernes aktion d. 15. november kom ikke som nogen overraskelse. Allerede d. 29. oktober – da seminariet modtog besked om, at den pædagogiske prøve var berammet til afvikling d. 10. november med Kaalund-Jørgensen som censor – havde eleverne gennem forstanderen meddelt undervisningsministeriet, at man næppe kunne undgå demonstrationer, såfremt Kaalund-Jørgensen mødte op på seminariet. Prøven blev herefter udsat til d. 15. november, og eleverne fik ved en ny skrivelse fra ministeriet indskærpet deres mødepligt. Da forstanderen overleverede denne besked til eleverne tilføjede han: ”Undervisningsministeriets ordre er også min”⁴⁴ Eleverne fastholdt imidlertid strejken, selv om et mindretal af principielle grunde var modstandere af at anvende dette magtmiddel. Mindretallet havde en repræsentant i 5-mandsrådet, og i forståelse med flertallet udsendte han en erklæring, hvori han tilsluttede sig den udtalte mistillid til Kaalund-Jørgensen, men tog afstand fra strejken med følgende begrundelse: ”En aktion af den art er et forsøg på at hindre en lovlig dom i at blive effektiv. At der er bestræbelser i gang (mindst fra elevernes side) for at ophøje en sådan handlemåde til ”frihedskampens fortsættelse” må i velanstændighedens navn fremkalde protest ... Jeg er berettiget til at sige, at kampen – i hvert fald for nogle – gjaldt et frit, folkestyret Danmark med uafhængige domstole, og at de samme mennesker, som dengang agiterede mod den alt for store villighed til at bøje sig for de lovløse magthavere, nu ofte må bekæmpe en modsvarende utilbøjelighed til at respektere vore lovlige instanser”⁴⁵ Det var dog kun en enkelt elev fra mindretallet – nemlig forfatteren

---

⁴² ”Mindet ved vi vil aldrig dø om enhver, som et godt sig vandt” i *Baadet 1947 nr. 5, Aarsskrift for Ranum Seminariums Elevforening*. Der er anført fem navne på mindetavlen. Det første navn er Svend Otto Nielsen. Han var under dæknavnet ”John” en meget kendt sabotør og gruppeleder i modstandsgruppen Holger Danske. Det sidste navn er Ulla Larsen. Hun var den kvindelige elev, der – som omtalt ovenfor – blev dræbt af et skud affyret af en tysk soldat.

⁴³ *Ranum Seminariums arkiv* (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

⁴⁴ Her refereret fra *Aalborg Amtstidende d. 15. november 1948*

⁴⁵ *Ranum Seminariums arkiv* (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

*Ranum-elevernes 5-mandsråd. Fra venstre mod højre: **Knud Ejnar Kristensen** (dimitteret 1949, ordførende i rådet), **Peter Hansen** (dimitteret 1949), **Robert Hvolby** (dimitteret 1951, blev i 1944 interneret i tysk tugthus på grund af deltagelse i modstandsbevægelsen), **Holger Jensen** (dimitteret 1950, repræsenterede i rådet et mindretal blandt Ranum-eleverne, som ikke tilsluttede sig strejken mod Kaalund-Jørgensen) og **Niels Aage Bjerre Kristensen** (dimitteret 1949, blev i 1944 fængslet af tysk politi på grund af deltagelse i modstandsaktiviteter). (Pressefoto Aalborg Stiftstidende d, 28. november 1948)*

til den oven for refererede erklæring – som valgte at møde op til prøven på seminariet d. 15. november.

Med den velgennemførte strejke var første runde af slaget mod Kaalund-Jørgensen vundet. Men 5-mandsrådet var naturligvis klar over, at en fortsættelse ville følge. For at styrke deres position søgte eleverne derfor at mobilisere en samlet seminariefront vendt mod Kaalund-Jørgensen. Dagen efter den aflyste prøve rettede seminariets elevråd en henvendelse til eleverne på landets øvrige seminarier, hvori det stridslystent – men også egenrådigt – hed, at:

”... sagen Kaalund-Jørgensen contra seminarieeleverne nu af Hartvig Frisch er stillet på spidsen, idet ministeriet for første gang fuldt ud har støttet K.J. (Kaalund-Jørgensen). Vi har ikke set anden udvej, end også at stille sagen på spidsen, nu da K.J. formentligt provokerer os frem, og håber derved, at sagen ad den vej kan nå frem til en gunstig afgørelse ... I forstår uden tvivl, at sagen vil få betydelig mere vægt, hvis K.J. står over for en fuldt enig seminarieverden, ja konsekvensen deraf er uover-

skuelig ... *Da vi i øjeblikket arbejder på at konsolidere vor stilling, vil vi gerne lodde stemningen på alle seminarier, hvorfor vi beder jer træffe en afgørelse i sagen, og hurtigst muligt tilsende os en meddelelse, en meddelelse, som vi dog ikke vil betragte som bindende, da vor beslutning under alle omstændigheder står fast, og vi vil forsøge at føre sagen så lang som muligt.*⁴⁶

Hvad Ranum-eleverne betragtede som ”en gunstig afgørelse på sagen” var ikke nærmere præciseret i henvendelsen. Men de har formentlig tænkt på en situation, hvor presset mod Kaalund-Jørgensen voksede sig så stort, at han blev tvunget til at forlade sin stilling. Svarene på denne henvendelse til de øvrige seminarier viste, at der var fuld opbakning bag mistillidserklæringen til Kaalund-Jørgensen. Men en del af seminarierne tilkendegav tillige i deres svar, at de ikke kunne støtte, at man anvendte strejkevåbenet i denne sag. Også *Seminarieelevernes Landsråd*, som 5-mandsrådet havde haft kontakt med, frarådede en fortsat strejke, men understregede dog i en udtalelse udsendt d. 20. november, at rådet ville: ”... *yde støtte til de demonstrerende elever, såfremt demonstrationerne måtte medføre konsekvenser for dem*”⁴⁷ Allerede inden Hartvig Frisch’ indgriben i sagen stod det således klart, at der nok var bred tilslutning til protesterne mod Kaalund-Jørgensen, men ikke til den mere aggressive konfrontationskurs med fornyet strejke ved en kommende prøve.

Da Hartvig Frisch trådte ind i sagen med sin meddelelse om, at han ville aflægge seminariets et besøg d. 27. november, skete der et brat skifte i elevernes taktiske fokus. Herefter koncentrerede deres overvejelser sig om, hvordan de skulle håndtere et kommende møde med ministeren og forklare, at deres aktion ikke er rettet mod ham men udelukkende mod statskonsulenten. Af et af 5-mandsrådets notater fremgår, at man allerede inden Frisch’ besøg havde forudset: ”... *at ministeren ville fremhæve, at en fornyet demonstration vil være en demonstration mod ministeren*”. Derpå tilføjes det i samme notat: ”*Eleverne må da forhøres om den aggressive linie skal føres videre, eller om vi skal gi’ os*”⁴⁸ Hvad eleverne besluttede sig for, fremgår ikke direkte af de efterladte notater. Men flere forhold indikerer, at 5-mandsrådet fik mandat til at videreføre den aggressive linje. I et brev af 26. november til et af de seminarier, som havde vendt sig mod strejken, skriver Ranum-rådets formand således kampberedt, at ”... *vi (Ranum-eleverne) handler og bliver ved dermed indtil et positivt resultat*”⁴⁹ Med denne trussel i baghånden var det 5-mandsrådets optimistiske – men måske også urealistiske – håb, at det i en forhandling med ministeren kunne presse ham til at skaffe sig af med

---

⁴⁶ *Ranum Seminariums arkiv* (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

⁴⁷ Her refereret fra Aalborg Amtstidende d. 15. november 1948.

⁴⁸ *Ranum Seminariums arkiv* (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

⁴⁹ *Ranum Seminariums arkiv* (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

Kaalund-Jørgensen, hvorved yderligere demonstrationer ville være overflødiggjort. Trumfkortet i sådan forhandling skulle være det referat, som *Seminarielevernes Landsråd* havde udfærdiget vedrørende et møde med Kaalund-Jørgensen afholdt d. 6. november. Under mødet havde Kaalund-Jørgensen ifølge referatet tilbudt landsrådet repræsentation i studiefonden og tilkendegivet, at han ønskede at forhandle med rådet i sager, der vedrørte elevernes interesse, forudsat at seminarieleverne opgav deres demonstrationer mod ham. Landsrådet havde efter mødet henvendt sig til ministeren om sagen og forespurgt, om han kunne acceptere, at statskonsulenten opstillede sådanne betingelser for et samarbejde. Referatet og henvendelsen til ministeren var på daværende tidspunkt ikke kendt af offentligheden, men *Seminarielevernes Landsråd* havde i fortrolig form stillet materialet til rådighed for elevernes 5-mandsråd i Ranum, således at det kunne udnyttes i de forhandlinger, som rådet forventede at føre med Frisch.⁵⁰ At man nærede store forhåbninger til med dette materiale i hånden at kunne påvirke Frisch, fremgik af et brev, som elevrådsformanden i Ranum sendte til ”kammeraterne” på et af de seminarier, som tog afstand fra strejken. Heri hed det med en lidt forblømt henvisning til landsrådets møde med Kaalund-Jørgensen: ”*Angående landsrådet og K.J. (Kaalund-Jørgensen) vil jeg råde jer til at gå til landsrådsrepræsentanten, idet jeg ikke vil foregribe hans arbejde. Vi er informeret, og det er ikke rygter, sagen er i vor favør. Men behandl den endeligt fortroligt*”.⁵¹

Ranum-elevernes forsøg på at bringe sig i en forhandlingsposition i forhold til Frisch lykkedes imidlertid ikke. Hartvig Frisch havde – som tidligere beskrevet – en helt anden dagsorden for sit besøg i Ranum. På mødet med 5-mandsrådet brugte Frisch sin autoritet som minister til at belære rådet om forskellen mellem *på den ene side* at demonstrere og *på den anden side* ulovligt at obstruere en prøve anordnet af ministeriet. Rådets forventninger om at kunne påvirke ministeren viste sig således at være ganske urealistiske. Og oveni denne skuffelse måtte 5-mandsrådet endog affinde sig med at blive brugt som ministerens ”stik-i-rend” dreng, der over for kammeraterne skulle forklare forskellen på at demonstrere og obstruere. Det nærmede sig den totale ydmygelse.

Efter ministerens besøg i Ranum og meddelelsen om at den udsatte prøve skulle afholdes d. 9. december med Kaalund-Jørgensen som censor, stod det således klart, at en fornyet strejke ville udløse sanktioner fra ministeriets side. Stillet over for denne trussel søgte eleverne at finde andre udveje, således at de – uden at tabe ansigt – kunne deltage i den planlagte prøve. I seminariets arkiv findes et brev til Kaalund-Jørgensen dateret d. 1. december, hvor eleverne garanterer, at prøven med hans deltagelse kan afvikles ”*under ro fra elevernes side*”. Men ga-

---

⁵⁰ Landsrådets referat af mødet med Kaalund-Jørgensen og henvendelsen til ministeren er gengivet i *Folkeskolen* nr. 50, 9. december 1948, 65. årgang s. 703

⁵¹ *Ranum Seminariums arkiv* (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

*Ranum Seminariets øvelsesskole efter schalburgtageaktionen d. 8. oktober 1944.
(Privat foto)*

rantien er behæftet med en truende ”indbydelse” til statskonsulenten om: ”... efter prøven i en tale over for samtlige elever at forklare Deres stilling, idet vi forbeholder os ret til bagefter at stille statskonsulenten visse, efter sagens natur, selvfølgelig personlige og nærgående spørgsmål”.⁵² Om brevet nogensinde er blevet afsendt fremgår dog ikke af arkivmaterialet. I et andet håndskrevet notat med overskriften ”Nødråb” – også dateret 1. december – henstiller eleverne til at: ”... alle ret-tænkende borgere ... forenes i kravet om, at statskonsulentens arbejde begrænses til kontoret, da han i flere tilfælde har kunnet sende en stedfortræder. Dette vil bringe ro på seminarierne, selv om det for os kun er en kompromisløsning”.⁵³ En gennemgang af dagspressen tyder dog ikke på, at nødråbet blev udsendt.

I stedet blev det Folketingets debat om tilsynsloven og Ranum-sagen, som gav eleverne en god grund – eller et godt påskud – til at trække sig ud af konflikten. Folketingsdebatten blev som tidligere omtalt præget af et skarpt opgør mellem kommunisterne og Frisch, hvorunder Frisch antydede, at aktionen i Ranum i virkeligheden – bag om ryggen på eleverne – var styret af kommunistiske kredse, som udnyttede de unges idealisme. Med tydelig adresse til Frisch’ antydninger i folketingsdebatten udsendte eleverne d. 4. december en erklæring, hvori de

---

⁵² *Ranum Seminariums arkiv* (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

⁵³ *Ranum Seminariums arkiv* (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

i stærke vendinger understregede, at: ”... vi ikke paa nogen maade ønsker at række haand til et politisk opgør ... og vi vil på det skarpeste tilbagevise, at der er tilflydt kommunisterne eller den kommunistiske presse særlige oplysninger. På intet tidspunkt har vi i vor demonstration tænkt på indblanding i partipolitik. ... Der er i det hidtil skete ikke fremkommet noget, som har ændret vor opfattelse med hensyn til statskonsulent Kaalund-Jørgensen, og naar eleverne alligevel ikke agter at foretage en fornyet demonstration, skyldes det udelukkende hensynet til vor forstander og vor skole og afsky for at blive indblandet i en os uvedkommende partipolitisk sag”.⁵⁴ Risikoen for at blive inddraget i et partipolitisk spil og blive taget til indtægt for kommunistiske synspunkter blev således elevernes begrundelse for at opgive videre strejke. Sandsynligvis har forstanderen også bag kulisserne aktivt arbejdet for en sådan løsning. Allerede i en pressemeddelelse af 2. december foregreb han således elevernes ændrede holdning med en bemærkning om at: ”... det er mit Indtryk, at Flertallet af Eleverne stærkt beklager, at den offentlige Diskussion mere drejer sig om den Maade, paa hvilken Undervisningsministeren har grebet Sagen an, end om det, som for dem er det væsentligste i Sagen”.⁵⁵

Prøven blev herefter afviklet d. 9. december med Kaalund-Jørgensen som censor. Det skete dog under former, hvor eleverne på anden vis tilkendegav deres mistillid til statskonsulenten, idet han ifølge pressens referat blev mødt med en ”kold skulder” og ”isnende stilhed”. Ved hans ankomst lå seminariets gange øde og tomme hen. Eleverne opholdt sig tavse i deres klasselokaler og blev siddende dér under hele Kaalund-Jørgensens ophold på institutionen.⁵⁶

Eleverne opnåede således at afslutte sagen med, hvad de selv og den samlede presse opfattede som en værdig demonstration. Derimod fik de ikke umiddelbart indfriet deres primære mål, nemlig at tvinge Kaalund-Jørgensen bort fra statskonsulentembedet. Men deres aktion bidrog til at tydeliggøre, at Kaalund-Jørgensens muligheder for at varetage sine embedsfunktioner efterhånden var stærkt forringede. Og mindre end tre måneder efter elevernes demonstrationer måtte han forlade sit embede.

3.3 Seminariets forstander som aktør i Kaalund-Jørgensen-sagen

Under Kaalund-Jørgensen-sagen blev forstanderembedet på Ranum Seminarium varetaget af cand.theol. Adelbert Fuglsang-Damgaard, der tiltrådte sin stilling i Ranum d. 1. august 1947 efter et årelangt ophold på Grønland, hvor han havde gjort tjeneste både som præst og som leder af lærerseminariet i Godthåb.

---

⁵⁴ Ranum Seminariums arkiv (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

⁵⁵ Her refereret fra *Løgstor Avis* d. 4. december 1948

⁵⁶ Reportager om Kaalund-Jørgensens besøg i Ranum i *Aalborg Stiftstidende* d. 9. december 1948 og i *Information samme dag*

Cand.theol. Adelbert Fuglsang-Damgaard (1904 – 1971), forstander og senere rektor ved Ranum Statsseminarium 1947-71. Tidligere bl.a. præst i Egedesminde og fra 1934-45 seminarieforstander i Godthåb. (Foto i Båndet, Årsskrift for Ranum Seminariums Elevforening 1950)

Som leder af en statsinstitution – Ranum Seminarium var et landets statsseminarier – var Fuglsang-Damgaard under ”Kaalund-Jørgensen-episoden” placeret i en position, som nødvendiggjorde en delikat balancegang mellem *på den ene side* undervisningsministerens grundlæggende holdning om, at et retssamfund skulle respektere domstolenes afgørelser, og *på den anden side* de studerendes – og bag dem organisationernes – krav om, at Kaalund-Jørgensen skulle fjernes fra sit embede. Forstanderens muligheder for at bringe sit seminarium nogenlunde hel-skindet ud af stridighederne afhang af hans evne til at manøvrere mellem disse modstridende synspunkter og samtidig bevare et tillidsforhold til begge sider.

Fuglsang-Damgaard var tiltrådt sin forstanderstilling i Ranum på et tidspunkt, hvor det tydeligt blev demonstreret, at seminariets fortsatte eksistens i sidste ende beroede på ministeriets og statsmagtens velvilje. Schalburgtagesprængningen af den til seminariet knyttede statsøvelsesskole – og dermed behovet for at staten skulle bekoste en ny skole – havde efter besættelsens ophør igen givet anledning til en debat om det hensigtsmæssige i at opretholde et seminarium med tilhørende øvelsesskole i et tyndt befolket udkantsområde. Ligesom tidligere stod Aalborg på spring med et fristende tilbud om byggegrund, sportsplads og gymnastikfaciliteter til seminariet samt en ny stor øvelsesskole opført for kommunale midler, hvis læreruddannelsen blev flyttet til Aalborg.⁵⁷ Derefter kunne seminariebygningen i Ranum omdannes til folkeskole, således at staten ikke skulle iværksætte dyrt nybyggeri her. Med dette udspil var der atter engang skabt usikkerhed om Ranums fortsatte eksistens som seminarieby.⁵⁸ Men da Undervisningsministeriet – efter ihærdigt pres fra Fuglsang-Damgaards side – i begyndel-

---

⁵⁷ ”En samtale med Aalborgs Borgmester”, *Båndet nr. 4, december 1945, 19. årgang*, Medlemsblad for Ranum Seminariums Elevforening

⁵⁸ Før opførelsen af en ny seminariebygning i Ranum i 1934 havde der udefra været udfoldet bestræbelser på at flytte det nordjyske seminarium til enten Aalborg eller Hjørring.

sen af 1948 fik udvirket, at staten byggede en ny øvelsesskole i Ranum, blev det opfattet som en slags ”statsgaranti” for seminariets forbliven i Ranum. Ved seminariets 100-års jubilæum i september 1948, hvor Frisch var blandt de indbudte gæster, takkede Fuglsang-Damgaard Undervisningsministeriet og de bevilgende myndigheder for tilsagnet om den nye øvelsesskole, fordi denne bygning var: ”... en Borgen for, at Ranum Seminarium nu endelig ligger fast og kan indrette hele sit Arbejde og sin Fremtid herefter”.⁵⁹ I sin store jubilæumstale bekræftede Frisch dette synspunkt. Bevillingen til opførelsen af øvelsesskolen var et tilsagn om: ”... at dette Seminarium, som nu fejrer sit 100. Aar, fortsat skal blive og være et værdifuldt Led i hele Danmarks Læreruddannelse”.⁶⁰

Et godt forhold til undervisningsministeren, ministeriets embedsmænd og i bred forstand de bevilgende myndigheder måtte således være et højt prioriteret hensyn for seminariets forstander. Set i dette perspektiv tog Kaalund-Jørgensen-sagen sin begyndelse i Ranum allerede inden den famøse prøve d. 15. november. Til det omtalte 100 års jubilæum havde Fuglsang-Damgaard – som tidligere omtalt – ikke indbudt Kaalund-Jørgensen, da eleverne allerede på dette tidspunkt havde tilkendegivet, at Kaalund-Jørgensen ville blive mødt med demonstrationer, hvis han dukkede op i Ranum. Som øverste embedsmand for seminarieområdet følte Kaalund-Jørgensen sig groft tilsidesat og klagede til Frisch, der straks fik udvirket en invitation til Kaalund-Jørgensen ved en opringning til Fuglsang-Damgaard.⁶¹ Når Kaalund-Jørgensens tilstedeværelse alligevel ikke gav anledning til de forventede demonstrationer, skyldtes det ifølge pressens omtale af sagen udelukkende, at forstanderen indtrængende havde henstillet til eleverne at festlighederne blev afviklet uden forstyrrelser.⁶² Udertil søgte Fuglsang-Damgaard at bagatellisere hele sagen med, hvad *Land og Folk* karakteriserede som en ”ulden” udtalelse, der: ”... ikke sagde et ord om det sagen drejede sig om”.⁶³

Da ministeriet d. 29. oktober meddelte, at Kaalund-Jørgensen skulle medvirke som censor ved den pædagogiske prøve på seminariet, søgte forstanderen at imødegå elevernes forventede strejke ved at foreslå ministeriet, at prøven blev afviklet med en anden censor. Forslaget blev ledsaget af følgende meget karakteristiske kommentar fra Fuglsang-Damgaards side: ”Vort (dvs. seminariets) grundsynspunkt er at tingene skal glide, men det kræver selvfølgelig smidighed fra alle

---

⁵⁹ Aalborg Stiftstidende d. 2. september 1948

⁶⁰ Hartvig Frisch' tale ved Ranum Seminariums 100 års jubilæum er opbevaret i Hartvig Frisch' arkiv kasse 10, læg 26, *Arbejderbevægelsens Arkiv*

⁶¹ Hartvig Frisch' arkiv kasse 67: Dagbog II: Forhandlinger i Undervisningsministeriet, fredag d. 20. august 1948, *Arbejderbevægelsens Arkiv*

⁶² *Folkeskolen* nr. 48, 25. november 1948, 65. årgang s. 671

⁶³ *Land og Folk* d. 16. november 1948

sider”⁶⁴ Med Hartvig Frisch som undervisningsminister var denne løsning dog ikke mulig. Frisch fastholdt Kaalund-Jørgensen som censor, og i konsekvens heraf måtte forstanderen indskærpe de studerende, at de havde mødepligt til prøven d. 15. november. Da eleverne derefter gjorde alvor af deres strejketrussel, måtte forstanderen forsøge at balancere mellem parternes modstridende synspunkter for at holde dørene åbne til begge sider. Hans udtalelser til pressen afspejlede denne balancegang:

*”Som seminariets forstander kan jeg naturligvis ikke godkende elevernes optræden. De har fået påbud om at møde, og det må naturligvis respekteres. En anden ting er, at man som menneske har lov til også at tage den overbevisning med i betragtning, som ligger bag elevernes handlemåde. Jeg kender eleverne, og jeg kan i hvert fald sige, at de ikke handler i panik. De er de flinkeste mennesker, rolige og besindige, og deres holdning i denne sag er blevet til under rolig og saglig drøftelse. Men jeg har selvfølgelig indberettet sagen, og nu må det jo blive ministeriet, der skal tage afgørelsen om, hvad der skal ske.”*⁶⁵

I sin egenskab af ministeriets repræsentant på seminariet måtte Fuglsang-Damgaard naturligvis reagere imod, at eleverne var udeblevet fra prøven trods et udtrykkeligt påbud om at møde op. Men den anden del af forstanderrollen – nemlig den lokale ledelsesfunktion på institutionen – forudsatte tillige, at Fuglsang-Damgaard evnede at fastholde et tillidsforhold til eleverne, som han dagligt skulle omgås. Derfor udtrykte han også forståelse for elevernes optræden. De havde handlet i overensstemmelse med deres overbevisning og truffet deres beslutning efter grundige overvejelser. Det var således ikke helt ved siden af, når Kaalund-Jørgensen internt i ministeriet talte om forstanderens ”dobbeltspil”⁶⁶. Dette dobbeltspil var så at sige en konstituerende del af forstanderrollen.

Med Frisch’ håndfaste indgriben i sagen blev forstanderens manøvrer muligheder yderligere indskrænket, hvilket tydeligt blev illustreret, da kommunisterne forsøgte at udnytte Fuglsang-Damgaard i deres polemik mod Frisch. I Folketinget havde Aksel Larsen – som nævnt ovenfor – problematiseret ministerens juridiske hjemmel til at tage ud på et seminarium og foranstalte en stilskrivningsprøve, som det var sket i Ranum d. 27. november. Hertil havde Frisch svaret, at prøven havde fundet sted efter forudgående aftale med forstanderen, som dermed var den juridisk ansvarlige for prøvens iværksættelse. Straks efter afslut-

---

⁶⁴ Udtalelse til dagbladet *København* her refereret fra *Folkeskolen* nr. 48, 25. november 1948, 65. årgang s. 672

⁶⁵ Udtalelse til dagbladet *Jyllandsposten* her refereret fra *Folkeskolen* nr. 48, 25. november 1948, 65. årgang s. 672

⁶⁶ Hartvig Frisch’ arkiv kasse 67: Dagbog III: Forhandlinger i Undervisningsministeriet, torsdag d. 18. november 1948, *Arbejderbevægelsens Arkiv*

ningen af Folketingets møde foranstaltede *Land og Folk* et kort telefoninterview med Fuglsang-Damgaard. På spørgsmålet om, hvem der havde bestemt at prøven skulle finde sted, svarede Fuglsang-Damgaard:

*”Det har jeg ikke haft noget med at gøre. Det er ministeren, der har bestemt det. Det var på hans ansvar prøven foregik.”*⁶⁷

Interviewet blev bragt under overskriften *”Forstander nægter at redde Frisch”*. Offentliggørelse af dette interview måtte naturligvis afføde et dementi fra Fuglsang-Damgaard, hvis hans forhold til ministeren ikke skulle lide skade. Dementiet kom prompte i form af en pressemeddelelse d. 2. december, hvori det bl.a. hed, at: *”... Lærerne og Eleverne paa Seminariet paaskønner Ministerens Initiativ og hans Behandling af det difficile Spørgsmaal, der opstod, da Statskonsulenten indfandt sig paa Seminariet for at lede en anordnet Prøve i praktisk Undervisningsfærdighed, og da Eleverne reagerede mod hans Tilstedeværelse, saa Prøven ikke kunde gennemføres. Den saakaldte Stilskrivning er ikke min Idé, men jeg har ikke, da Ministeren gjorde mig bekendt med den, gjort Indsigelse mod den, hvad jeg formodentlig havde været berettiget til, og selve ”Prøven” er blevet iværksat af mig. Jeg maa derfor energisk pointere det uberettigede i de Forsøg, der gaar ud paa at konstatere et Modsætningsforhold mellem Ministeren og mig paa det Punkt, der hedder ”Stilskrivning.”*⁶⁸

Efter ministerens fornyede påbud om, at prøven skulle afvikles med Kaalund-Jørgensen som censor, har Fuglsang-Damgaard formentlig – ligesom i forbindelse med seminariets jubilæum – søgt at lægge en dæmper på elevernes aktionsformer. Når eleverne til slut accepterede at medvirke ved en nye prøve, er det under alle omstændigheder iøjnefaldende, at det – udover ønsket om ikke at blive indblandet i partipolitik – bl.a. blev begrundet med: *”... hensynet til vor skole og forstander”*. I elevernes erklæring hedder det endvidere at: *”... Forstander Fuglsang-Damgaard ejer i sjælden grad samtlige elevs agtelse og tillid”*⁶⁹.

Fuglsang-Damgaard formåede således også i den afsluttende fase af forløbet at fastholde tillidsforholdet til eleverne. En væsentlig årsag hertil var, at han – så langt som hans officielle stilling tillod det – viste sin sympati og forståelse for elevernes modstand mod Kaalund-Jørgensen. Da statskonsulenten igen dukkede op på seminariet d. 9. december for at medvirke som censor i prøven, fik han som tidligere nævnt en yderst kølig modtagelse. Fuglsang-Damgaard bidrog til denne modtagelse ved at have aflyst den fælles morgensang på seminariet og ved

---

⁶⁷ *Land og Folk* d. 2. december 1948

⁶⁸ Her refereret fra *Løgstør avis* d. 4. december 1948

⁶⁹ *Ranum Seminariums arkiv* (arkivkasse med materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen)

at undlade at indbyde Kaalund-Jørgensen til det besøg i forstanderboligen, som der var tradition for, når censorer fra ministeriet besøgte seminariet. Lærerne på seminariet fik Kaalund-Jørgensen heller ikke lejlighed til at hilse på, idet han i frikvarteret mellem timerne opholdt sig alene på forstanderens kontor. Fuglsang-Damgaards bidrag til den kolde skuldres politik blev også bemærket af Hartvig Frisch. I sin dagbog d. 9. december skriver Frisch, at kontorchefen har meddelt at prøven i Ranum blev afholdt uden uro: "... *kun blev eleverne inde i frikvarteret og forstanderen havde aflyst morgensang!*"⁷⁰

Alt i alt har Kaalund-Jørgensen-sagen set fra forstanderens stol været en vanskelig og ubehagelig sag. Men det lykkedes for Fuglsang-Damgaard at manøvrere i det konfliktfyldte farvand mellem de modstridende synspunkter og holdninger, således at sagen kunne afsluttes, uden at der gik skår i hans gode forhold til ministeriet og eleverne. I den sammenhæng er det også bemærkelsesværdigt, at hverken seminariets elevblad eller årsskrift på noget tidspunkt fandt anledning til at omtale sagen. Denne tavshed passede fint ind i forstanderens bestræbelser på hurtigst muligt at få sagen bragt ud af verdenen.

4. Kaalund-Jørgensen-sagens efterspil

Fredag d. 21. januar meddelte *Aften-Berlingen*, at der var indgået en aftale mellem undervisningsministeren og Kaalund-Jørgensen, som indebar, at Kaalund-Jørgensen fratrådte sin stilling som statskonsulent for folkeskolen og seminarierne for i stedet at tiltræde en nyoprettet stilling som konsulent vedrørende skoleordninger i fremmede lande. Den nye stilling var oprettet specielt til Kaalund-Jørgensen og var, som Frisch bemærkede, "*en mere tilbagetrukket stilling*". Med dette behændige træk havde Frisch – efter konfrontationen i Ranum – igen vist sig som realpolitikeren, der var i stand til at finde en løsning på en kompliceret personsag, som alle parter – både lærerorganisationerne, partierne og Kaalund-Jørgensen – kunne tilslutte sig. Men hvorfor først konfrontationen i Ranum, når sagen kort tid derefter tilsyneladende kunne løses uden de store sværdslag? Hvorfor havde Frisch valgt at gå ind i sagen i Ranum med hele sin personlige autoritet, når han formentlig allerede på det tidspunkt var klar over, at det var nødvendigt at fjerne Kaalund-Jørgensen fra sit embede for at skabe rimelig arbejdsro i seminarie- og skoleverdenen? I radioudsendelsen "*Hvis jeg havde ham her*" – bragt d. 25. januar 1949 – fik Frisch lejlighed til at begrunde sin fremgangsmåde. På radiojournalistens spørgsmål om, hvorfor der skulle gå så lang tid, før man fandt den nærliggende udvej at oprette en anden stilling til Kaalund-Jørgensen, svarer Frisch:

---

⁷⁰ Hartvig Frisch' arkiv kasse 67: Dagbog III: Forhandlinger i Undervisningsministeriet, torsdag d. 9. december 1948, *Arbejderbevægelsens Arkiv*

”... at det måtte vare et stykke tid fordi det var et vigtigt led i løsningen af spørgsmålet, at ministeren tydeligt på ét punkt stillede sig bag denne embedsmand ved erklære og i gerning godtgøre, at han ikke agtede at afskedige en embedsmand på grundlag af en sigtelse, som han var blevet frikendt fra. Da først dette punkt var klart for alle, kunne jeg med samtykke fra vedkommende embedsmand gå til bevillingsmyndighederne med et forslag om en praktisk løsning”.⁷¹

Synspunktet ligger i klar forlængelse af Frisch’ grundlæggende retsopfattelse og synes således at være en plausibel forklaring på hans håndtering af sagen. Men når løsningen var både mulig og nødvendig på dette tidspunkt, må det også ses i sammenhæng med, at Kaalund-Jørgensens stilling efterhånden var blevet stærkt svækket. Den manglende opbakning blandt såvel lærerorganisationerne som ministeriets embedsmænd blev mere og mere belastende for hans muligheder for at varetage konsulentembedets funktioner.

Dertil kom, at en sag med *Seminarieelevernes Landsråd* yderligere svækkede hans position. For at stabilisere sin stilling havde Kaalund-Jørgensen i efteråret 1948 indbudt *Seminarieelevernes Landsråd* til et møde, hvor emnet var rådets samarbejde med statskonsulenten. Som tidligere omtalt havde Kaalund-Jørgensen under mødet – ifølge landsrådets referat – tilbudt rådet repræsentation i studiefonden og tilkendegivet, at han ønskede at forhandle med rådet i sager, der vedrørte elevernes interesse, forudsat at seminarieleverne opgav deres demonstrationer mod ham. Kaalund-Jørgensens forsøg på at komme til en forståelse med de genstridige seminarielever skabte imidlertid ny uro om hans person. Efter mødet henvendte landsrådet sig til ministeren og forespurgte, om han kunne: ”... bifalde de af statskonsulenten stillede betingelser for et samarbejde mellem myndighederne og Seminarieelevernes Landsråd”,⁷² ligesom landsrådet også lod oplysningerne fra mødet tilgå eleverne i Ranum forud for deres møde med Hartvig Frisch. Sagen kom til offentlighedens kendskab, da kommunisternes ordfører Inge Merete Nordentoft trak den frem i Folketinget under forhandlingerne om tilsynsloven og debatten om begivenhederne i Ranum.⁷³ Også Danmarks Lærerforening noterede sig sagen og forventede, at ministeriet ville iværksætte en undersøgelse. Tilsyneladende var det meget vanskeligt for ministeriet at finde en passende reaktion på disse stærke opfordringer til at undersøge sagen. Et svar på henvendelsen fra *Seminarieelevernes Landsråd* blev flere gange udskudt og først i slutningen af januar 1949 – dvs. efter at Kaalund-Jørgensen havde indvilliget i at

---

⁷¹ Hartvig Frisch, *Store og små kulturproblemer*, Forlaget Fremad, 1949 s. 93-94

⁷² *Folkeskolen* nr. 50, 9. december 1948, 65. årgang s. 703

⁷³ *Folketingets Forhandlinger* d. 1. december 1948 spalte 1662. I *Land og Folk* d. 2. december 1948 omtales sagen i en stort opsat forsidsartikel under overskriften ”Kaalund-J. anklages for embedsmisbrug”.

opgive statskonsulentembedet – blev landsrådet og offentligheden orienteret om ministeriets stilling til sagen. Det skete i form af offentliggørelsen af et brev til Kaalund-Jørgensen, hvori ministeriet understregede, at Kaalund-Jørgensen som embedsmand havde lov til at forudsætte en loyal optræden fra de organisationer, som han forhandlede med – men med den væsentlige tilføjelse:

” ... at der i øvrigt ikke fra Deres (Kaalund-Jørgensens) side kan stilles særlige betingelse for forhandlinger med organisationer, der som Seminarieelevernes Landsråd henvender sig til Dem i sager vedrørende Deres embedsområde”⁷⁴

At indskærpe denne selvfølgelighed måtte betragtes som en ”næse” til Kaalund-Jørgensen. Der er i øvrigt intet som tyder på, at Frisch havde et fortroligt forhold til Kaalund-Jørgensen eller satte ham højt som rådgiver og embedsmand. Det var udelukkede de retspolitiske principper, som var afgørende for Frisch’ stillingtagen i denne sag.

Set fra Ranums synspunkt havde Kaalund-Jørgensen-sagen også efterladt et andet uafgjort hængeparti, nemlig spørgsmålet om, hvorledes ministeriet ville reagere på elevernes besvarelser af Frisch’ stilopgave. Frisch havde jo begrundet sin opgave med, at besvarelserne herpå skulle vise: *”... hvor vidt den paastaaede idealisme i denne sag rækker”*. Allerede i folketingsdebatten om tilsynsloven havde Frisch kommenteret elevernes besvarelser med en bemærkning om at:

”... stilene ... er et interessant sociologisk materiale til bedømmelse af, hvordan en offentlig mening dannes, og hvordan den efterhånden kommer til at se ud, når den har skvulpet tilstrækkelig længe i befolkningen – jeg kan sige i land og folk (sidstnævnte var selvfølgelig et ironisk udfald mod Land og Folks behandling af sagen)”⁷⁵

I det brev, som ministeriet sendte til Ranum Seminarium d. 13. januar 1949 vedrørende elevernes besvarelser af opgaven, er tonen dog mindre polemisk. Heri hed det:

”... at besvarelserne i det hele taget er af et sådant indhold, som kunne ventes, når unge mennesker uden forberedelse stilles overfor en opgave som den heromhandlede”.

Desuden bemærkedes det, at en væsentlig del af eleverne havde udvist et vist kendskab til tjenestemandssagen mod Kaalund-Jørgensen, men:

---

⁷⁴ Folkeskolen nr. 6, 10. februar, 66. årgang s. 82

⁷⁵ Folketingets Forhandlinger d. 1. december 1948 spalte 1642 i Rigsdagstidende 1948/49

”... kun en mindre del – højst 10. pct. – har fremført en virkelig underbygget mening... Man (dvs. ministeriet) har derfor udtalt sin beklagelse af, at så mange unge elever har ment i en så alvorlig sag at kunne nøjes med den omtrentlige viden og ikke som vordende lærere har følt pligt til i det mulige omfang at træffe en selvstændig afgørelse, men i fremtrædende grad har ladet sig lede af en vis almindelig, udbredt indstilling”.⁷⁶

Hvilke kriterier ministeriet har lagt til grund for sin kvantitative opgørelse af besvarelsenerne fremgår i øvrigt ikke af brevet. Det har formentlig heller ikke bekymret hverken forstanderen eller eleverne. Ikke mindst for seminariets forstander har det givetvis været en lettelse, at der med denne ”beklagelse” fra ministeriets side var sat et endeligt punktum i sagen.⁷⁷

5. Afslutning

Hvem handlede rigtigt og hvem handlede forkert i Kaalund-Jørgensen-sagen? Sådanne spørgsmål trænger sig uvægerligt på, når man beskæftiger sig med en sag, hvor der er stærke følelser og holdninger på spil. Men der kan naturligvis ikke gives objektive svar på disse spørgsmål. Svarene vil afhænge af, hvilke kriterier man lægger til grund for sin vurdering af aktørernes synspunkter og handlinger.

Vurderet ud fra et retsstatsprincip er der ingen tvivl om, at Frisch argumenterede skarpt og konsekvent for sit synspunkt. Hans hensigt – at fastholde respekten for retsstaten – er der næppe nogen, som vil anfægte i dag. Men i Frisch’ samtid, hvor de stærke følelser fra besættelsestiden fortsat var en realitet, var det derimod knap så selvfølgeligt kompromisløst at fastholde dette synspunkt i et retsopgør præget af en oppisket stemning med stærke krav om udrensning af landssvigere og kollaboratører. Frisch var en af de få samarbejdspolitikere, som holdt stand mod, hvad han betragtede som en ikke-informeret folkestemning, der truede med at undergrave væsentlige retsstatsprincipper. Men samtidigt viste han også en forbavsende mangel på forståelse for de holdninger og følelser, som i de første år efter besættelsen prægede unge seminarieelever, hvoraf en mindre – men ofte toneangivende del – havde været direkte involveret i modstandsbevægelsens aktiviteter. Hans intellektuelle og polemiske tilgang til sagen og hans

---

⁷⁶ Her refereret efter det skriftlige støttemateriale, som Frisch anvendte i radioudsendelsen ”Hvis jeg havde ham her” d. 25. januar 1949, se Hartvig Frisch’ arkiv kasse 10, læg 50, *Arbejderbevægelsens Arkiv*

⁷⁷ Samme dag som brevet vedrørende elevernes besvarelser blev afsendt til seminariet, var Fuglsang-Damgaard i modtagelse hos Hartvig Frisch. Her har forstanderen og Frisch haft lejlighed til at drøfte afslutningen af Ranum-sagen, se Hartvig Frisch’ arkiv kasse 67: Dagbog IV: Forhandlinger i Undervisningsministeriet, torsdag d. 13. januar 1949, *Arbejderbevægelsens Arkiv*

arrogante⁷⁸ optræden stillede sig hindrende i vejen for en egentlig dialog med eleverne om deres bevæggrunde til at handle, som de gjorde. Selv om elevdemokrati og elevindflydelse i Frisch' samtid var forholdsvis ukendte begreber, var der allerede dengang mange, der betragtede hans fremfærd mod eleverne som skolelederagtig og autoritær. Frisch ønskede ikke at forhandle med eleverne. Han ville belære dem og sætte dem på plads, hvad eleverne accepterede uden at vove at sætte sig op mod hans autoritet. Det er ganske tydeligt, at vi skriver 1948 og ikke 1968. Næste gang en undervisningsminister dukkede op i Ranum – det var i 1972 ved indsættelsen af en ny rektor – blev han mødt anderledes respektløst af de studerende, som gennem omfattende demonstrationer ville tilkendegive deres utilfredshed med ministerens valg af rektor. Men det er en helt anden historie, som foregår i en hel anden tid.

Kildemateriale

Arkivmateriale:

Ranum Seminariums arkiv

Her er bevaret en arkivkasse med følgende materialer vedr. Kaalund-Jørgensen-sagen:

1. Et stort antal avisudklip vedrørende Kaalund-Jørgensen-sagen på seminariet dækkende perioden 15. november – 10. december 1948
2. Nogle få notater nedfældet af elevernes 5-mandsråd vedrørende rådets taktiske overvejelser
3. Udtalelser og erklæringer i sagen udarbejdet af eleverne
4. Korrespondance vedrørende sagen med elevråd og landsrådsrepræsentanter på andre seminarier
5. En række støtteerklæringer fremsendt til eleverne af enkeltpersoner, lærergrupper mv.

Materialet beror på seminariet.

Rigsarkivet

Den ekstraordinære tjenestemandstols arkiv opbevares i rigsarkivet. Herfra er følgende materiale anvendt: 1554-1 Auditøren ved Den ekstraordinære Tjenestemandstol, T-sager, pakke 8, sag nr. T-1444

Arbejderbevægelsens arkiv

Følgende materialer fra Hartvig Frisch' arkiv er anvendt:

Kasse 10, læg 26: Tale ved Ranum Seminariums 100-års fest, 1948

Kasse 10, læg 37: Ranum Seminarium, 1948 (talen til eleverne d. 27. november 1948)

Kasse 10, læg 50: Svar til radioudsendelsen "Hvis jeg havde ham her", 1949

Kasse 67: Dagbog I-IV: Forhandlinger i Undervisningsministeriet

---

⁷⁸ *Seminarieelevernes Landsråd* omtalte han således som: "... noget der kalder sig seminarieelevernes landsråd", se Folketingets Forhandlinger d. 1. december spalte 1671 i *Rigsdagstidende 1948/49*

Aviser:

Systematisk gennemgang af *Politiken*, *Land og Folk* samt *Information* for perioderne november – december 1945 og november – december 1948 som supplement til avisudklippssamlingen i seminariets arkiv.

Tidsskrifter:

Baandet, Medlemsblad for Ranum Seminariums Elevforening med (årets sidste nummer blev udgivet som årsskrift)

Dansk Seminarieblad, udgivet af Dansk Seminarieforening

Folkeskolen, Medlemsblad for Danmarks Lærerforening. (Folkeskolen fulgte Kaalund-Jørgensen-sagen tæt med egne kommentarer og citater fra den øvrige presse)

Ranum Staten, Årsskrift 2000 (udgivet af foreningen for tidligere elever og lærere ved Ranum Statsseminarium)

Ugeskrift for retsvæsen 1946

Rigsdagstidende 1948/49

Litteratur:

Braad, Karen B. m.fl., – *for at blive en god lærer. Seminarier i to århundreder*, Syddansk Universitetsforlag 2005

Christiansen, Niels Finn, *Hartvig Frisch. Mennesket og politikerens. En biografi*, Christian Ejlers' Forlag, 1993

Frisch, Hartvig, *Store og små kulturproblemer*, Forlaget Fremad, 1949

Kampmann, Tage, *Kun spiren frisk og grøn... Læruddannelsen 1945-1991*, Odense Universitetsforlag, 1991

Lidegaard, Bo, *Kampen om Danmark 1933-1945*, Gyldendals Bogklubber, 2005

Tamm, Ditlev, *Retsopgørets efter besættelsen 1 og 2*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2. udg. 1985

Hans Støttrup Jensen, fhv. rektor, cand.scient.pol.

Hans Støttrup Jensen er født 1944. Cand.scient.pol. 1970.

Ansæt som amanuensis ved Institut for Statskundskab,

Aarhus Universitet, 1970-73. Fra 1973-87 adjunkt/lektor

ved læruddannelsen på Ranum Statsseminarium. Fra

1987-95 ansat ved Danmarks Erhvervspædagogiske Læ-

ruddannelse, Aalborg, først som lektor og senere som re-

gionsleder. Fra 1995-2006 souschef og senere rektor ved

pædagoguddannelsen på Ranum Seminarier. Fra 2006-

08 konst. souschef og senere konst. rektor ved CVU Midt-

Vest.